

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET

Časopis "EKONOMSKE TEME"

Godina izlaženja XLVII, br. 1, 2009., str. 153-167
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 601 Fax: +381 18 523 268

ZNAČAJ PRIVREDNIH CIKLUSA U SAVREMENIM TRŽIŠNIM PRIVREDAMA

Marija Pavlović*

***Rezime:** Sve tržišne privrede izložene su privrednim ciklusima koji se međusobno smenjuju većom ili manjom pravilnošću, tako da jedan od značajnih i uvek aktuelnih problema jesu ekonomske fluktuacije privrede. Naime, privredni ciklusi su predmet analize savremenih makroekonomskih teorija zato što stvarna ekonomska kretanja ukazuju na ciklične fluktuacije privrede sa određenim ekonomskim posledicama. Takođe, pojave cikličnih fluktuacija privrede smatraju se ključnim smetnjama za postizanje ciljeva makroekonomske politike da obezbedi makroekonomsku stabilnost, odnosno dinamičku stabilnost opšteg nivoa cena, punu zaposlenost, ravnotežu u platnom bilansu, ravnotežu u budžetu države i kao pozitivna posledica prethodno ostvarenih ciljeva rast standarda građana.*

***Ključne reči:** privredni ciklusi, nezaposlenost, inflacija.*

Uvod

Makroekonomska teorija se bavi proučavanjem privrednih ciklusa, odnosno nastoji da objasni zašto postoje fluktuacije u agregatnoj ekonomskoj aktivnosti. Naime, ona treba da pruži odgovor na dva osnovna pitanja vezana za cikluse: a) šta prouzrokuje fluktuacije u privredi i b) kako bi kreatori ekonomske politike trebalo da reaguju na ove fluktuacije. U skladu s tim, makroekonomskom politikom donose se određene mere kako bi se ublažile fluktuacije i rešili ključni problemi koji su rezultat privrednih ciklusa - nezaposlenost i inflacija. S obzirom da ciklusi predstavljaju inherentni deo makroekonomije, odnosno da čine deo velikog mehanizma privrede, razumevanje uzroka i posledica privrednih ciklusa doprinosi boljem razumevanju funkcionisanja privrede kao i rešavanju ovih ključnih problema.

* Ekonomski fakultet Kragujevac
UDK 338.12; Pregledni rad
Primljeno: 19.01.2009.

1. Definicija privrednog ciklusa

Sve zemlje su izložene usponima i padovima ukupne ekonomske aktivnosti i u istoriji ekonomije nijedno pitanje nije izazvalo tolike nedoumice kao što su pitanja koja se odnose na privredne cikluse. Mada su brojne teorije nastale još od 18. veka kada je ciklus prvi put uočen, nijedna nije uspjela da pruži detaljno objašnjenje ovog fenomena. Početkom 19. veka se smatralo da krize samo remete usklađeni razvoj privrede, da bi kasnije ekonomisti počeli da proučavaju regularnost ovih kriza, kao i njihovu povezanost sa promenama ekonomske strukture. Pojam krize podrazumeva da do smanjenja rastuće tendencije opadajućom često dolazi iznenada i sa velikom snagom dok, po pravilu, nema takvog naglog zaokreta kada opadajuća tendencija smenjuje rastuću. [1, str. 342.]

Preovladava shvatanje da je pojam "trgovinski ciklus" prvi put upotrebio engleski novinar Džon Vejd (J. Wade), dok je prvi obimniji rad posvećen ciklusima objavio francuz Klement Žigular (C. Juglar) u 19. veku [2, str. 1]. Empirijski dokazi ukazuju da je u ovom veku nivo cena veoma oscilirao, za razliku od autputa koji je bio manje izložen fluktuacijama. Na taj način, prva i jedna od najstarijih analiza ciklusa bila je bazirana na njihovoj definiciji kao promenama nivoa cena, a ne autputa. Tokom 20. veka došlo je do konstantnog uzlaznog trenda cena pa su one varirale, ali samo oko tog trenda. Takođe je došlo i do velikih oscilacija autputa i sve češće u vidu cikličnog kretanja. Tako da definisanje ciklusa, pa i krize, kao kretanja autputa jeste noviji fenomen, zbog čega se teorija privrednih ciklusa smatra proizvodom 20. veka. Formiran je komitet za privredne cikluse koji je sačinjen od grupe nezavisnih ekonomista (NBER)¹ u čijem okviru nastaje najšira i najpreciznija istorijska evidencija privrednih ciklusa. Među značajnijim ekonomistima koji su se bavili njihovim teoretskim objašnjenjima su: Šumpeter (J. Schumpeter), Mičel (W. Mitchell), Berns (A. Burns), Hajek (F. Hayek), Viksel (K. Wicksell), Horti (R. Hawtrey), Robertson (D. Robertson) i brojni drugi. Ovi ekonomisti su godinama raspravljali o uzrocima privrednih ciklusa, odnosno nastojali da odgovore na pitanje zašto zaposlenost i proizvodnja naglo menjaju smer i zašto su tržišne privrede tako nepredvidive. Shodno tome, prisutne su i brojne definicije privrednih ciklusa.

Međutim, Vesli Mičel (W. Mitchell) je veliki deo svog života posvetio merenju i analiziranju, odnosno ispitivanju statističke regularnosti

¹ NBER – National Bureau of Economic Research (Nacionalni komitet za ekonomska istraživanja)

Značaj privrednih ciklusa u savremenim tržišnim privredama

uočenih ciklusa. Na osnovu sprovedenih istraživanja utvrdio je da: [3, str. 290]

- ciklusi se definišu kao fluktuacije agregatne ekonomske aktivnosti, a ne kao fluktuacije pojedinih ekonomskih varijabli, tako da uz realni BDP važno je uključiti i druge indikatore, kao što su varijable finansijskog tržišta i zaposlenost;
- rast agregatne ekonomske aktivnosti odnosno ekspanzija biće zamenjen padom agregatne ekonomske aktivnosti tj. kontrakcijom;
- ciklusi se ne pojavljuju u samo nekoliko sektora ili u samo nekoliko ekonomskih varijabli, već se ekspanzije ili kontrakcije javljaju u skoro isto vreme u mnogim ekonomskim aktivnostima. Iako su neke grane osjetljivije na privredne cikluse od drugih u većini autput i zaposlenost se smanjuju u recesijama, a rastu u ekspanzijama. Mnoge druge ekonomske varijable, kao što su cene, produktivnost, investicije i vladine nabavke takođe imaju regularne i predvidljive tendencije tokom privrednog ciklusa, tako da su poznate kao pozitivne korelacije (comovement);
- ciklusi nisu periodični, što znači da se ne javljaju u redovnim ili predvidljivim intervalima, kao i da ne traju fiksno ili unapred utvrđeno vreme. Iako nisu periodični, oni su ponovljivi tako da se standardna šema kontrakcija – dno – ekspanzija – vrh iznova javlja u industrijskim privredama;
- trajanje privrednih ciklusa može da varira od nekoliko godina do više od jedne decenije, a predvideti njihovo trajanje je jako teško. Zato, ekonomisti uvek vode računa o tačkama prekretnicama (ili obrtnim tačkama) koje ukazuju na promenu smeru agregatne ekonomske aktivnosti.

Slična je i Samjuelsonova definicija koja ukazuje da su privredni ciklusi fluktuacije u ukupnoj nacionalnoj proizvodnji, dohotku i zaposlenosti koje traju od dve do deset godina, a obeležava ih široka ekspanzija ili kriza u većini ekonomskih sektora. [4, str. 468]

Varijabla koja se najčešće koristi za praćenje kratkoročnih promena u ekonomiji i koja predstavlja najobuhvatniju meru proizvodnje neke privrede je bruto društveni proizvod (BDP). To je mera svih finalnih dobara i usluga proizvedenih u nekoj zemlji za godinu dana. Razlikujemo nominalni i realni BDP, pri čemu je nominalni izražen u tekućim tržišnim cenama i menja se kako pod uticajem cena tako i pod uticajem fizičkog obima proizvodnje. Zato, realni BDP se izračunava u stalnim cenama i menja se isključivo pod uticajem fizičkog obima proizvodnje. Tako da iskazivanje rezultata proizvodnje preko nominalnog društvenog proizvoda nije pogodno

za ekonomske analize, jer se društveni proizvod može povećati uvećanjem proizvodnje ali i sa povećanjem cena robe koje su proizvedene. Zbog toga, ekonomisti koriste realne veličine da bi eliminisali uticaj promena cena.

Dugoročni trend realnog BDP naziva se potencijalni BDP koji pokazuje maksimalnu količinu dobara koju privreda može proizvesti pri stabilnim cenama. Određen je proizvodnim kapacitetima privrede, raspoloživim inputima i tehnološkom efikasnošću. Usled postojanja privrednih ciklusa potencijalni BDP se razlikuje od nominalnog i realnog. Prema tome, tokom pada privredne aktivnosti realni BDP nalazi se ispod potencijalnog i nezaposlenost raste, pa za stopu nezaposlenosti obično kažemo da je odraz privrednog ciklusa jer sa padom proizvodnje pada i tražnja za radnom snagom, a stopa nezaposlenosti raste. Takođe, realni ili stvarni BDP u određenim vremenskim trenucima može biti veći od potencijalnog BDP-a, tako da *prema konvencionalnom modelu ciklusi predstavljaju fluktuacije stvarnog oko potencijalnog društvenog proizvoda*. Drugim rečima, privredni ciklus prikazuje fluktuacije ekonomske aktivnosti oko njenog dugoročnog trenda rasta. Prescott (Prescott) ističe da su fluktuacije po definiciji nepravilnosti od neke putanje koja polako varira. Pošto putanja vremenom varira i povećava se uobičajan naziv jeste *trend*. [5, str.367]

Postoji razlika između privrednih ciklusa i trenda pri čemu su dinamika proizvodnje i zaposlenosti predstavljene rastućim trendom za razliku od privrednih ciklusa koji predstavljaju oscilacije oko trenda. Naime, faktori koji utiču na privredne cikluse ne utiču na trend, jer ciklusi zapravo predstavljaju privremeno i povremeno odstupanje od trenda. Opšte prihvaćeni stav jeste da su *ciklusi kratkoročna odstupanja ekonomskih varijabli od dugoročnog trenda pri čemu se oni javljaju isključivo kao privremeni događaj, koji izaziva kratkoročne probleme, ali ne i značajnije dugoročne efekte na privredna kretanja*.

S obzirom da još od svog pojavljivanja pa sve do danas privlače veliku pažnju prisutne su brojne definicije ciklusa, u kojima se često ekonomske fluktuacije poistovećuju sa privrednim ciklusom. Shodno tome, Mankju smatra da privredni ciklusi predstavljaju široke ekonomske fluktuacije u autputu, dohocima i zaposlenosti [6, str. 536]. Pojedini autori smatraju da su ciklusi periodična, ali neregularna kretanja "na gore i na dole" u ekonomskoj aktivnosti, merena fluktuacijama realnog BDP i pomoću drugih makroekonomskih varijabli. Beg (Begg) ih prikazuje kao fluktuacije ukupne proizvodnje praćene sa fluktuacijama u nivou nezaposlenosti i stopi inflacije [7, str. 49]. Ipak, najveći broj ekonomista cikluse definiše kao kratkoročne fluktuacije ekonomskih aktivnosti oko dugoročnog trenda rasta

Značaj privrednih ciklusa u savremenim tržišnim privredama

privrede [8, str. 354]. Međutim, najnovija shvatanja vezana za teoretičare realnog privrednog ciklusa ukazuju da ciklusi ne mogu da se posmatraju kao privremeni događaj bez uočljivih dugotrajnih posledica *već dolazi do cikličnog ponašanja samog trenda, odnosno potencijalnog društvenog proizvoda*. Drugim rečima, privredni ciklusi ne postoje kao fluktuacije u agregatnoj tražnji ili kao fluktuacije stvarnog društvenog proizvoda oko potencijalnog, već kao kratkoročna fluktuacija samog potencijalnog društvenog proizvoda. [9, str. 9]

S obzirom da se ekonomske fluktuacije pojavljuju u svim zemljama i tokom cele istorije, bilo bi jako dobro da postoji opšta teorija ekonomskih ciklusa, što je praktično nemoguće. Razlog se ogleda u tome što se ekonomske oscilacije razlikuju po regularnosti, dužini i uzrocima nastanka tako da je, u okviru jedinstvene teorije privrednih ciklusa, nemoguće dati potpuno objašnjenje. Takođe, smatra se da analiza privrednih ciklusa zavisi od osnovnih pretpostavki pojedinih teorija. Zato je teorija ekonomskih fluktuacija odnosno privrednih ciklusa danas jako kontroverzna teorija.

2. Faze privrednih ciklusa

Predviđanje budućeg privrednog kretanja zasniva se na analizi i praćenju velikog broja ekonomskih podataka. S obzirom da su ekonomske fluktuacije izrazito nepravilne, nemoguće ih je predvideti sa velikom preciznošću. Zato, ekonomisti nastoje da detaljno ispituju privredne fenomene ne bi li otkrili neki signal budućih makroekonomskih kretanja. U tom slučaju jako je značajno prepoznavanje faza privrednog ciklusa, odnosno kada će ciklus dostići veoma značajne tačke prekretnice (ili obrtne tačke). One pokazuju kada ciklus dostiže vrh ili dno, s obzirom da cikluse karakteriše neregularnost, njihovo određivanje je jako težak posao koji sprovodi nezavisna istraživačka institucija za određivanje zvaničnih vrhova i dna privrednih ciklusa (NBER). Naime, dno ciklusa označava kraj kontrakcije i prelazak na ekspanziju, a kraj ekspanzije i početak kontrakcije predstavlja njegov vrh ili drugim rečima to su najniži i najviši nivoi privrednih ciklusa. Kako ključni ekonomski indikatori često menjaju smer u različito vreme, određivanje vrhova i dna uključuje izvestan stepen subjektivne procene.

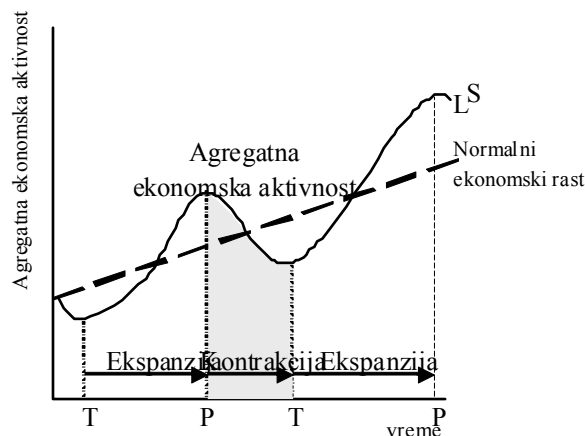
Jedan od ciljeva istraživanja privrednih ciklusa jeste da identifikuje kada će se vrh ili dno pojaviti. S obzirom da se agregatna ekonomska aktivnost ne meri direktno pomoću jedne varijable, nema jednostavne formule koja ekonomistima ukazuje kada su dostignute ove tačke. U praksi, grupa ekonomista određuje datum postizanja obrtnih tačaka, a komitet se sastaje samo kada njegovi članovi smatraju da je došlo do preokreta

privredne aktivnosti. Ekonomisti ispituju čitav niz podataka, a komitet određuje mesec kada se to desilo. Međutim, zvanične objave obično dolaze nakon što se vrh ili dno pojave, tako da su njihove procene pre korisnije za istorijske analize privrednih ciklusa nego za kreiranje ekonomske politike.

Privredni ciklus se sastoji iz četiri faze, pri čemu se dve odnose na period ekspanzije, a dve na period kontrakcije ili recesije. Ukoliko krenemo od najniže tačke privrednog ciklusa prvo sledi period brzog rasta koji se naziva oporavak. Sledeća faza ekspanzije je prosperitet, da bi zatim usledilo privremeno opadanje tj. faza krize koja prelazi u kontrakciju, a naziva se depresija. Prema tome, dve ključne faze privrednog ciklusa jesu ekspanzija i kontrakcija.²

Kako bi utvrdili o kojoj fazi ciklusa je reč koristimo kretanje BDP-a, ali do kretanja ostalih makroekonomskih varijabli dolazimo uz pomoć stepena korelacije odnosno stepena sinhronizacije promena ovih varijabli sa promenom BDP-a [10, str. 335]. Naime, BDP dostiže tačke prekretnice isto kada ih dostiže i ciklus tako što se kreće polako na više tokom ekonomske ekspanzije i polako na niže tokom ekonomske kontrakcije, pa niti vodi, niti kasni za obrtnim tačkama ciklusa.

Slika 2.1 prikazuje ekspanzije i kontrakcije privrednog ciklusa, gde isprekidana linija predstavlja prosečnu ili normalnu putanju rasta agregatne ekonomske aktivnosti, dok puna linija prikazuje uspone i padove stvarne privredne aktivnosti.

Slika 2.1. Faze privrednog ciklusa

² Prema konvencionalnoj definiciji koju koriste mediji, recesija se javlja kada postoje dva uzastopna kvartala negativnog rasta BDP. Međutim, to nije prihvaćeno od strane ekonomista zato što realni BDP predstavlja samo jedan od mnogih indikatora ekonomske aktivnosti.

Značaj privrednih ciklusa u savremenim tržišnim privredama

Dakle, vremenski period kada agregatna ekonomska aktivnost privrede opada je kontrakcija ili recesija, a ukoliko je oštra postaje depresija [3, str. 291]. Nakon što ciklus dostigne donju tačku kontrakcije, odnosno dno (T), ekonomska aktivnost počinje da raste, a vremenski period tokom kog agregatna ekonomska aktivnost raste jeste ekspanzija ili bum. Tako da posle dostizanja gornje tačke ekspanzije ili vrha (P) agregatna ekonomska aktivnost počinje da opada. Pri tome, čitav sled opadanja praćen oporavkom, meren od vrha do vrha, ili od dna do dna, predstavlja privredni ciklus. Ekspanziju prepoznajemo po povećanju realnog BDP-a, proizvodnje, zaposlenosti i agregatne tražnje uz istovremeno smanjenje nezaposlenosti i neprodatih gotovih proizvoda. Drugim rečima, ekspanzija je period povećanja ekonomske aktivnosti koja dovodi privredu na nivo trenda, ili čak, i iznad nivoa dugoročnog trenda. S obzirom da dugoročni trend predstavlja punu zaposlenost, privreda će je dostići kada se stvarni i potencijalni BDP izjednače. Međutim, ukoliko bi stvarni BDP postao veći od potencijalnog nastaju inflatorni problemi.

Veliki broj ekonomista smatra da su recesije privremeni periodi u kojima je privreda ispod svog potencijalnog nivoa. Zato, teorija privrednih ciklusa treba da objasni šta uzrokuje smanjenje i ponovni rast autputa. Naravno, ne dolazi samo do smanjenja autputa već se očekuje i smanjenje zaposlenosti, dohotka, trgovine sa implikacijama na celu privredu. Tokom recesije poslovni ljudi troše manje nego uobičajno i prodaja se smanjuje što utiče na preduzeća da otpuštaju radnike, kupuju manje robe i odlažu svoje planove za period ekonomske ekspanzije. Dobavljači takođe, kako bi sebe zaštitili otpuštaju radnike i redukuju svoja trošenja. Radnici manje zarađuju pa samim tim manje i troše, usled čega poslovna dobit i profiti još više opadaju. Privreda se spušta sve do najniže tačke ili depresije gde realni BDP zaustavlja svoj pad i počinje širenje. Koliko će ciklus ostati u ovoj tački varira od nekoliko sedmica do mnogo meseci. Tokom depresije iz 30-tih godina najniža tačka je trajala godinama.³ Tako recesija koja započinje kao privremeni događaj može postati permanetna sa značajnim dugoročnim implikacijama.

Kada uslovi poslovanja postanu bolji, firme će zaposliti radnike i povećaće narudžbine od dobavljača. Kao rezultat toga, doći će do povećanja proizvodnje drugih firmi, kao i povećanja broja zaposlenih. Veća

³ Jedan od vodećih analitičara privrednih ciklusa, Okun izjavio je da za razliku od uragana, recesiju možemo sprečiti kao i avionske nesreće. Međutim, avionske nesreće nisu u potpunosti nestale i nije sasvim sigurno posedujemo li mogućnost ili mudrost da u potpunosti uklonimo recesije. Faktori koji prouzrokuju recesije još uvek su u vazduhu i samo čekaju svoju priliku. Videti: Okun, A.M., *The Political Economy of Prosperity*, New York, 1970, str. 33.

zaposlenost dovodi do veće potrošnje potrošača, a ekonomisti ovaj uspon privrednog ciklusa opisuju kao period ekspanzije i oporavka. Tačka u kojoj stvarni BDP zaustavlja povećanje i počinje svoje smanjenje predstavlja vrh ciklusa u kome poslovna ekspanzija završava svoj uspon ili gde zaposlenost, potrošnja i proizvodnja dostižu svoje najviše nivoe.

Takođe, do ekonomske ekspanzije može doći usled znatno povećane privatne ili javne potrošnje. Na primer, ukoliko vlada troši puno novca u ratovanju, a ne povećava poreze, povećana tražnja će prouzrokovati ne samo povećanje outputa ratnog materijala, već i povećanje neto plata radnika u državnim fabrikama. Doći će do povećanja outputa svih dobara i usluga koje ovi radnici žele da kupe, tako da talas optimizma uzrokuje da potrošači troše više nego uobičajno i da firme grade nove fabrike što privredu dovodi u ekspanziju. Recesije ili depresije mogu biti prouzrokovane istim ovim faktorima, ali u suprotnom pravcu, pri čemu značajno smanjenje vladinog trošenja ili talas pesimizma među potrošačima i firmama može prouzrokovati smanjenje outputa.

Još jedan od uzroka recesija ili ekspanzija može biti monetarna politika kojom se određuje veličina i stopa rasta novčane mase, kao i nivo kamatnih stopa u privredi. Možemo reći da kamatne stope predstavljaju ključnu determinantu na osnovu koje firme i potrošači odlučuju koliko da potroše. Firma koja je suočena sa visokim kamatnim stopama može da odloži gradnju nove fabrike jer su troškovi zaduženja veliki ili potrošači će želeti da kupe kuću ili stan ukoliko su kamatne stope niske.⁴ Na taj način, povećanjem ili smanjenjem kamatnih stopa centralna banka može uticati na recesije ili ekspanzije. Smatra se da je monetarna politika imala ključnu ulogu u prouzrokovanju privrednih ciklusa u SAD, pri čemu se oštre recesije u ranim 70-tim, kao i 80-tim godinama prošlog veka pripisuju povećanju kamatnih stopa. Takođe, ekspanzije sredinom 60-tih i 80-tih godina povezane su sa opadanjem kamatnih stopa.

Bez obzira na trajanje i jačinu privrednih ciklusa, svaki mora proći kroz faze ekonomske ekspanzije i kontrakcije, jer se u suprotnom ekonomske fluktuacije ne bi mogle opisati kao ciklusi. Rezultat toga jeste zaključak da svi ciklusi prate konzistentnu šemu ekspanzije, a onda kontrakcije ali i da je njihovo trajanje različito.

⁴ <http://www.econlib.org/library/enc/businesscycles.html>

3. Trajanje i jačina privrednih ciklusa

Sve tržišne privrede su izložene značajnim fluktuacijama agregatne ekonomske aktivnosti koje čine privredne cikluse ponovljivim, ali ne i periodičnim, jer se ne pojavljuju u regularnim ili predvidljivim intervalima. Međutim, ove fluktuacije zahtevaju određeno vreme koje je takođe različito od jednog do drugog privrednog ciklusa i koje se ne može predvideti. Tako da neregularna i neperiodična priroda privrednih ciklusa ukazuje da privreda može biti u fazi ekspanzije nekoliko godina ili čak i deceniju, pre nego što počne faza kontrakcije. Treba napomenuti da ne postoje dva ista ciklusa koja su jednakog intenziteta, vremena trajanja i istog uzroka.

Upravo zbog svoje nepredvidivosti ciklične fluktuacije su dugo vremena fascinirale svoje istraživače. Još odavno, Šumpeter (J. Schumpeter) je izvršio klasifikaciju ciklusa prema njihovom trajanju na: sezonske cikluse (obično traju godinu dana i poklapaju se sa smenom godišnjih doba); Kičinov ciklus (traje tri godine), Žiglarov ciklus (traje od devet do deset godina); Kuznjecov ciklus (između petnaest i dvadeset godina), kao i najduži među njima Kondratjev ciklus (od 48 do 60 godina). Ali, kako kretanja autputa nisu regularna, makroekonomija se udaljila od pokušaja da interpretira fluktuacije kao kombinacije determinističkih ciklusa različitih dužina. Dotadašnji naponi da se prepozna o kom od nabrojanih ciklusa je reč napušteni su kao neproductivni [11, str. 147].

Statistički podaci o zvaničnim privrednim ciklusima za privredu SAD prikazani su u tabeli 1.1. Prva kolona tabele predstavlja mesec i godinu dna privrednih ciklusa odnosno kraj kontrakcije, dok druga kolona prikazuje mesec i godinu dostizanja zvaničnog vrha privrednog ciklusa, tj. kraj ekspanzije. Sledeće dve kolone su dužina ekspanzije i kontrakcije u mesecima, dok poslednje dve prikazuju ukupno trajanje privrednih ciklusa, mereno od dna do dna ili od vrha do vrha. Nedavna ekspanzija koja je trajala deset godina otpočela je u martu 1991. godine, pri čemu je označila završetak osmomesecne kontrakcije koja je počela u julu 1990. Pre toga, bila je 16-mesečna kontrakcija od jula 1981. do novembra 1982. godine, praćena se 92-mesečnom ekspanzijom.

Tabela 1.1 Trajanje privrednih ciklusa u SAD u periodu 1919.-2001.⁵

Dno	Vrh	Kontrakcija		Trajanje ciklusa	
		(od poslednjeg vrha)	Ekspanzija (od dna)	(od dna do dna i od vrha do vrha)	
maj.19	jan.20	7	10	51	17
jul.24	maj.23	18	22	28	40
jul.24	okt.26	14	27	36	41
nov.27	avg.29	13	21	40	34
mar.33	maj.37	43	50	64	93
jun.38	feb.45	13	80	63	93
okt.45	nov.48	8	37	88	45
okt.49	jul.53	11	45	48	56
maj.54	avg.57	10	39	55	49
apr.58	apr.60	8	24	47	32
feb.61	dec.69	10	106	34	116
nov.70	nov.73	11	36	117	47
mar.75	jan.80	16	58	52	74
jul.80	jul.81	6	12	64	18
nov.82	jul.90	16	92	28	108
mar.91	mar.01	8	120	100	128
nov.01		8		128	
Ukupno:		13	49	61	62

Na osnovu ovih podataka uočljivo je da kontrakcija može da traje između 6-43 meseci, dok se ekspanzije kreću od 10-120 meseci. Ne možemo predvideti tačno trajanje ekspanzije ili kontrakcije, ali se smatra da ekspanzije obično traju 3-4 godine, a mogu trajati i godinu dana ili čak i jednu deceniju (najduža zabeležena ekspanzija u SAD je trajala punih 120 meseci). Za kontrakcije se smatra da traju 6 ili 18 meseci, pri čemu je najduža zabeležena tokom Velike depresije i trajala je četiri godine. Njihove različite dužine čine cikluse neregularnim i neperiodičnim, pri čemu su neki ciklusi dugi, a neki kratki, tako da kontrakcija može da nastupi nakon 10-mesečne ili nakon 10-godišnje ekspanzije. Ukoliko se ciklus meri od dna do dna, prosečan privredni ciklus u periodu posle Drugog svetskog rata trajao je oko 60 meseci. Istorijski podaci ukazuju da se prosečna dužina privrednog ciklusa povećava uglavnom zbog dužih ekspanzionih faza. Prema Burdi, prosečno trajanje ciklusa je oko 30 kvartala odnosno 7,5 godina uz velika odstupanja u pogledu minimalne i maksimalne dužine ciklusa. Ipak, prevladava stav da u razvijenim zemljama ciklusi traju između pet i osam godina, pri čemu se ponavljaju tako što su po dve, tri godine iznad i dve, tri

⁵ <http://www.nber.org/cycles.html>

Značaj privrednih ciklusa u savremenim tržišnim privredama

godine ispod nivoa trenda. Beg ističe da potrebno vreme da se sa dna jednog ciklusa stigne do dna drugog ciklusa otprilike oko pet godina. [7, str. 550]

Nacionalni biro za ekonomska istraživanja, ugledna neprofitna organizacija koja prati makroekonomska kretanja u SAD, saopštila je da je američka privreda još od decembra 2007. godine u recesiji. Zato što vode evidenciju privrednih ciklusa, to omogućuje određena poređenja. Naime, posmatrajući posleratni period, uočljivo je da su poslednje dve recesije u SAD, iz 1990. i iz 2001. godine, trajale po osam meseci. Za razliku od njih, recesije iz 1973. i 1981, koje su ujedno bile i globalne (naftni šokovi) trajalesu po 160 meseci. Pošto je očigledno da sadašnja recesija ima globalni karakter, po istorijskoj analogiji moglo bi se pretpostaviti da će i ona trajati približno isto kao i prethodne globalne recesije. Ukoliko pretpostavimo da će se efekti američkog oporavka videti u Evropi i u Aziji tri do šest meseci kasnije i da će proći još neko vreme dok se to u Srbiji ne oseti, dolazimo do zaključka da je pred nama jedna teška godina.

Pored određivanja faza privrednog ciklusa i veoma značajnih tačaka prekretnica koje ukazuju na različito trajanje ekonomskih ekspanzija i kontrakcija, treba sagledati i kretanje ostalih makroekonomskih varijabli jer su one veoma važne za objašnjenja koja pružaju teorije privrednih ciklusa.

4. Korelacija ekonomskih varijabli sa autputom tokom privrednog ciklusa

Adekvatna analiza cikličnog kretanja privrede mora da se zasniva na kretanju mnogih ključnih ekonomskih varijabli, a ne samo na kretanju društvenog proizvoda. Drugim rečima, ocena stanja privrede mora da se zasniva na analizi ponašanja širokog spektra ključnih ekonomskih varijabli. To je i uslov za dalji razvoj teorija o privrednom ciklusu, kao i za proveru uspešnosti postojećih.

Zato, uspešna teorija privrednih ciklusa treba da obuhvati dva veoma važna aspekta cikličnog ponašanja ključnih makroekonomskih varijabli. Prvi je smer u kome se varijabla kreće u odnosu na smer agregatne ekonomske aktivnosti. Naime, ona ekonomska varijabla koja se kreće u istom smeru kao i agregatna ekonomska aktivnost, odnosno ako raste u ekspanzijama i opada u kontrakcijama je *prociklična*. Varijabla koja se kreće suprotno agregatnoj ekonomskoj aktivnosti, odnosno na gore u kontrakcijama i na dole u ekspanzijama je *kontraciklična*, a one varijable koje ne pokazuju jasnu šemu tokom ciklusa su *aciklične*.

Drugi važan aspekt, predstavlja vremenski trenutak kada pojedine varijable dostižu krajnje tačke prekretnice (vrh i dno) u odnosu na tačke

preokreta tokom privrednog ciklusa. Ekonomska varijabla je *vodeća* ako teži da prethodi u odnosu na agregatnu ekonomsku aktivnost. Odnosno, vrhovi i dna vodeće varijable se javljaju pre odgovarajućih vrhova i dna privrednih ciklusa. Ove varijable su značajne jer mogu poslužiti u predviđanju budućeg smera privrednih aktivnosti. *Koincidentna* (ili podudarna) ekonomska varijabla je ona čiji vrhovi i dna se javljaju skoro u isto vreme sa odgovarajućim ciklusom. I na kraju, *zaostajuća* varijabla je ona čiji vrhovi i dna se javljaju kasnije od odgovarajućih vrhova i dna privrednog ciklusa. Vremenska usklađenost (odnosno smer i tajming) pojedinih značajnih makroekonomskih varijabli date su u tabeli 1.2.

Pregled započinjemo ponašanjem proizvodnje kao osnovnog indikatora privredne aktivnosti. Ciklična osetljivost proizvodnje u pojedinim sektorima privrede je veća nego u drugim, iako skoro svi tipovi proizvodnje rastu u periodima ekspanzije i opadaju u periodima recesije. Tako na primer, one grane koje proizvode relativno trajna ili dugoročna dobra (frižidere, automobile, mašine) ili kapitalna dobra jako reaguju na privredni ciklus, proizvodeći po visokim stopama tokom ekspanzija, odnosno po mnogo nižim stopama tokom recesija. Nasuprot njima, grane koje proizvode relativno netrajna ili kratkoročna dobra (hrana, papirni proizvodi) ili usluge manje su osetljive na privredni ciklus. Ipak se može zaključiti da je industrijska proizvodnja prociklična i koincidentna (podudarna) varijabla, odnosno da obrtne tačke u proizvodnji blisko korespondiraju sa obrtnim tačkama ciklusa.

Tabela 1.2. Ciklično ponašanje ključnih makroekonomskih varijabli

Varijable	<i>Smer</i>	<i>Vreme</i>
<i>Proizvodnja</i>		
Industrijska proizvodnja	Prociklična	Koincidentna
<i>Proizvodnja trajnih dobara je promenljivija od netrajnih dobara i usluga</i>		
Izdaci		
Potrošnja	Prociklična	Koincidentna
Poslovne fiksne investicije	Prociklična	Koincidentna
Stambene investicije	Prociklična	Vodeća
Investicije u zalihe	Prociklična	Vodeća
Vladine nabavke	Prociklična	-
<i>Investicije su promenljivije od potrošnje</i>		
Varijable tržišta rada		
Zaposlenost	Prociklična	Koincidentna
Nezaposlenost	Kontraciklična	Neklasifikovana
Prosečna produktivnost rada	Prociklična	Vodeća
Realna najamnina	Prociklična	-

Značaj privrednih ciklusa u savremenim tržišnim privredama

Novčani rast i inflacija		
Novčani rast	Prociklična	Vodeća
Inflacija	Prociklična	Zaostajuća
Finansijske varijable		
Cena akcija	Prociklična	Vodeća
Nominalne kamatne stope	Prociklična	Zaostajuća
Realne kamatne stope	Aciklična	-

Izvor: *Survey of Current Business*, 1993

Potrošnja predstavlja najznačajniju komponentu agregatne tražnje odnosno agregatnih prihoda, jer u razvijenim zemljama ona čini između jedne polovine i dve trećine ukupne agregatne tražnje. Potrošnja se deli na tri komponente: 1) potrošnja netrajnih potrošačkih dobara, 2) potrošnja trajnih potrošačkih dobara i 3) usluge. Prema tome, potrošnja trajnih potrošačkih dobara raste tokom ekonomskih ekspanzija i pod velikim je uticajem privrednih ciklusa.

Što se tiče vremena, potrošnja i investicije se poklapaju sa privrednim ciklusom, a jedina komponenta koja sledi sopstvena pravila jesu investicije u zalihe (obuhvataju sirovine, polugotove proizvode i gotove proizvode spremene za prodaju) koje su prociklične i vodeće.

Privredni ciklusi se jako osećaju na tržištu rada, tako što u recesiji zaposlenost opada, mnogi radnici dobijaju otkaze i sve je teže pronaći posao. Zaposlenost je jasno prociklična pošto više ljudi ima posao u bumovima, nego u recesijama i takođe je koincidentna sa ciklusom. Stopa nezaposlenosti je izrazito kontraciklična, mada se oštro povećava u kontrakcijama ekonomske aktivnosti, ali se i sporije smanjuje u ekspanzivnom periodu. Dve značajne varijable tržišta rada jesu prosečna produktivnost rada (dobijamo je kada ukupni realni output podelimo sa brojem sati za proizvodnju tog outputa) i realna najamnina koja se može utvrditi za privredu kao celinu (tako što se ukupna realna najamnina isplaćena svim radnicima u privredi podeli sa ukupnim brojem radnih sati). Prosečna produktivnost rada je prociklična i vodeća varijabla u odnosu na ciklično kretanje ukupne privrede. Međutim, prosečna realna najamnina utvrđena na ovaj način je blago prociklična, a analize pokazuju da ona ne može biti dobar indikator realne najamnine koju prima običan radnik. Zbog toga, ekonomisti su pokušali da izračunaju ciklično ponašanje najamnina pojedinih radnika. Ali, ovaj metod ima brojne nedostatke i velike troškove, pa se rezultati istraživanja kreću od toga da su aciklične do otkrića da su veoma prociklične. Uopšteno, većina dokaza kao i nedavno sprovedena istraživanja ukazuju da su realne najamnine blago prociklične [3, str. 308].

Takođe, mnoge analize ukazuju da je novčani rast procikličan i da prethodi ciklusu. Inflacija je prociklična uz izvesno zaostajanje i obično raste tokom ekonomske ekspanzije i dostiže vrh nešto nakon vrha privrednog ciklusa, zatim opada. Veoma značajnim i korisnim vodećim indikatorom smatraju se i finansijske varijable. Na primer, cene akcija su prociklične (rastu u dobrim ekonomskim vremenima) i vodeće (obično padaju pre recesije). S obzirom da su nominalne kamatne stope prociklične i zaostajuće imaju istu opštu cikličnu šemu kao inflacija, dok realna kamatna stopa nema očiglednu cikličnu šemu (bila je negativna tokom recesije 1973.-1975. godine, ali bila je i vrlo visoka tokom recesije 1981.-1982. godine). Acikličnost realne kamatne stope ne mora da znači da su njena kretanja nebitna tokom privrednog ciklusa. Možemo uočiti da pojedini privredni ciklusi imaju različite uzroke i da oni imaju različite efekte na realnu kamatnu stopu. Za zemlje EU i SAD važi pravilo da cene manje variraju od outputa. Takođe, potrošnja manje varira od outputa, a output manje varira od investicija, dok je razmena (izvoz i uvoz) najmanje stabilna komponenta BDP.

Zaključak

Na osnovu analize privrednih ciklusa uočljivo je da je svaka privreda je izložena varijacijama najvažnijih ekonomskih kategorija gde u određenim vremenskim trenucima output i zaposlenost opadaju dok stopa nezaposlenosti raste, da bi kasnije output i zaposlenost rasli dok se stopa nezaposlenosti smanjuje. Iako su ovakva kretanja karakteristična za sve tržišne privrede, ovom problematikom najviše su se bavili američki ekonomisti, zato što je njihova privreda doživela jake fluktuacije i ozbiljne potrese u periodima privrednih depresija, naročito u pogledu nezaposlenosti. Vodeći položaj ove zemlje u savremenom zapadnom svetu, povezanost i zavisnost ostalih privreda utiču da stanje i promene u privredi ove zemlje imaju značajne efekte na privrede ostalih zapadnih zemalja.

Literatura

1. Keynes, J.M., Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca, Kultura, Beograd, 1956.
2. Arnold, L.G., Business Cycle Theory, Oxford University Press Inc., 2002.
3. Abel, B.A., Bernanke, S.B., Macroeconomics, Addison-Wesley Publishing Company, Inc., 1995.
4. Samuelson, P.A., Nordhaus W.D., Ekonomija, Mate, Zagreb, 2007.

Značaj privrednih ciklusa u savremenim tržišnim privredama

5. Prescott, E. (1986) Theory Ahead of Business Cycle Measurement, u Snowdon, B., Vane, H.R., eds. A Macroeconomic Reader, Routledge, 1997.
6. Mankiw, N.G., Makroekonomija, Cekom, 2005.
7. Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R., Economics, The McGraw-Hill Companies, London, 1994.
8. Sharp, A. M., Register, C.A., Grimer, P.W., Economics of Social Issues, McGraw-Hill, 2006.
9. Stanković, K., Doprinosi dinamičkoj makroekonomiji F.E.Kydlan-a i E.C. Prescott-a, Ekonomski horizonti, 2004, br.6(1-2).
10. Burda, M., Viploš, Č., Makroekonomija, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2004.
11. Romer, D., Advanced macroeconomics, The McGraw-Hill Companies, Inc, 1996.

THE IMPORTANCE OF ECONOMIC CYCLES IN THE MODERN MARKET ECONOMY

Abstract: All market economies are exposed to economic cycles that are mutually rotating more or less, so that one of the most important and always the current problem are economic fluctuations economy. Namely, economic cycles are subject to analysis of modern macroeconomic theory, because the actual economic trends point to the cyclical fluctuations of the economy with certain economic consequences. Also, the appearance of cyclical fluctuations in the economy are considered to be a key impediment to achieving the objectives of macroeconomic policy to ensure macroeconomic stability, and dynamic stability of the general price level, full employment, the balance in the balance of payments, balance the state budget as a positive consequence of the previously achieved goals growth standards of citizens.

Key words: business cycles, unemployment, inflation.